

ТЕРМІН СЛОВСПОЛУКА ПРОТИ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ З ПОГЛЯДУ ЗАСТАНДАРТИЗОВАНИХ МІЖНАРОДНИХ ВИМОГ ДО ТЕРМІНІВ

У загальноживаних мовах має місце явище *метонімії* (гр. μετανομία, букв. перейменування [17, с. 339], від μετά- «через, за допомогою» + νόμα/όνυμα «ім'я»), коли назву одного об'єкта позначання переносять на інший на основі певних відношень між ними: причиново-наслідкових, атрибутивних, просторових, часових тощо. Особливо часто назву процесу переносять на предмет – результат процесу, позначаючи результат тим самим процесовим віддієслівним іменником. За такого слововживання конкретне значення багатозначного слова (процесове чи предметове) можна встановити лише з відповідного контексту.

Фахова мова потребує однозначності. Тому міжнародний стандарт ISO 704:2022 [26, п. 7.6] визначає такі сім основних вимог до терміна: *transparency* (укр. прозорість), *consistency* (укр. узгодженість), *appropriateness* (укр. доречність), *conciseness* (укр. стислість), *derivability and compoundability* (укр. словотворча здатність), *linguistic correctness* (укр. мовна правильність), *preference for a given natural language* (укр. перевага певної природної мови). Аналогічні вимоги містить національний стандарт ДСТУ 3966:2009 [6, п. Г.2].

Термін вважають прозорим, якщо зі значень терміноелементів, які входять до його складу, можна встановити його буквальне значення, не добираючи його визначення [6, п. Г.2.2.1]. Щоб бути доречними, запропоновані терміни повинні відповідати звичним, усталеним мовним зразкам, що їх використовують у певній природній мові. Рекомендовано уникати утворів, що спричиняють плутанину [26, п. 7.6.2.3].

На виконання цього в ДСТУ 1.5:2015 застандартизовано вимогу відрізнити назву предметного процесу від назв, пов'язаних з ним

предметів, уживаючи, де це можливо, різних іменників [5, п. 6.1.4]. А в ДСТУ 3966:2009 [6, п. Г.5.1.1–Г.5.1.3] застандартизовано метод для цього. Назви опредметнених процесів передають віддієслівними іменниками на *-ння*, *-ття*, утвореними від дієслів недоконаного і доконаного виду. А назви предметів, пов'язаних з процесами, зазвичай передають іншими спільнокореновими іменниками, зокрема із суфіксом *-ка*. Наприклад, від видової пари дієслів *сполучати//сполучити* українська мова творить три іменники: два *сполучання//сполучення* з процесовим значенням (*сполучання* – це дія за значенням *сполучати*, а *сполучення* – це подія за значенням *сполучити*) та іменник *сполука* з предметовим значенням (те, що утворене внаслідок сполучання//сполучення).

Розглянемо з цього погляду терміни для такого важливого синтаксичного утямку (поняття) як найпростіша одиниця, «утворена з двох або кількох повнозначних слів, пов'язаних між собою в граматичному плані і за змістом» [15, т. XI, с. 373]. Цей утямок виник в українському мовознавстві у 20-х рр. ХХ ст., вочевидь, під впливом російського мовознавства, де цей утямок активно використовували ще в ХІХ ст. Відповідно, український термін *словосполучення* виник як калька *рос. словосочетание*.

Із доступних нам джерел термін *словосполучення* вперше трапляється в тексті й у російсько-українському та українсько-російському покажчиках граматичних термінів проекту Українського правопису 1926 року [18, с. 48, 96, 97, 110, 115]. Цього терміна вжито в «Інструкції до укладання словників ІУНМ» [8, с. 68, 70], у синтаксичних розвідках М. Перегінця [13] та в працях інших мовознавців. Термін *словосполучення* став нормативним після затвердження 06.09.1928 Українського правопису, де його подано в російсько-українському та українсько-російському покажчиках граматичних термінів [20, с. 91, 96].

Проте, як слушно зазначає Ю. Чернобров, «експонент терміна *словосполучення* орієнтує на назву процесу дії та на одиницю, результат цього сполучення. Про це свідчить суфікс *-ни(я)*»¹ [23,

¹ Зауважимо, що в різних фахових терміносистемах усталилися терміни із суфіксом *-ни(я)* із предметовим значенням, напр: *речення*, *судження*. Ці слова

с. 88]. З огляду на цю двозначність у 20-х рр. ХХ ст. також природно виник термін *словосполука*, сама форма якого орієнтує лише на результат. Так, терміна *словосполука* вжито в працях багатьох авторитетних мовознавців, напр.: [12, с. 211; 24, с. 154, 159, 333, 351, 357; 3, с. 180–181; 2, с. 54, 59, 66, 68, 76–77, 87, 89, 102, 125, 131–133; 4, с. 34, 38, 41, 52–55, 57–60, 62, 67, 70, 81–82, 89; 7, с. 66, 139], хоча в цих самих працях також (де частіше, де рідше) вжито терміна *словосполучення*. В енциклопедії [17, с. 617] як термін подано *словосполучення*, але в інших статтях трапляється і *словосполука* [17, с. 99, 165, 307, 348, 509]. Так само в СУМ визначено *словосполучення* [15, т. IX, с. 373], проте у визначеннях утямків (понять) *конструкція* і *крилаті слова* родовим терміном є *словосполука* [15, т. IV, с. 266, 345]. Лише терміна *словосполука* вжито в Українському правописі [21, с. 49–51, 59, 64, 66]. А в Українському правописі три рази вжито терміна *словосполука* [19, с. 38, 47, 48], але 10 разів – *словосполучення*. Ці приклади можна продовжувати. З огляду на цю практику терміновживання в [1, с. 1345] терміни *словосполука* та *словосполучення* подано як синоніми.

Те, що в авторитетних мовознавчих працях широко уживають «неканонічного» терміна *словосполука* замість «канонічного» *словосполучення* переконливо свідчить, що цей «неканонічний» термін для української мови природніший за «канонічний», оскільки є *прозорим* і *доречним*.

Дослідивши тенденцію «до формально-словотвірного розмежовування віддієслівних іменників зі значенням завершеного процесу (на *-ння*, *-ття*) і значеннями його наслідків (з різними суміжними значеннями предметності)», О. Тараненко констатував, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. «у мовознавчих працях

віддієслівного походження, але в сучасній мові вже не мають процесового значення [15, т. VIII, с. 523, т. IX, с. 824–825]. Щодо термінів *висловлювання*//*висловлення* і *вислів*, то, на нашу думку, перших двох правильно вживати лише в процесовому значенні (*висловлювання* – це дія за значенням *висловлювати*, а *висловлення* – це подія за значенням *висловити*), а іменника *вислів* – у предметовому значенні: те, що висловлене (про думку, погляд, міркування тощо).

почастішало вживання термінів *словосполука* і *звукосполука* на місці вже усталених на сьогодні *словосполучення* і *звукосполучення*, оскільки *сполучення* має означати, на переконання прихильників цієї нормотворчої тенденції, тільки (завершений) процес» [16, с. 220–221].

Зазначену тенденцію відбивають словники. Так, лише терміна *словосполука* зафіксовано в академічному словнику [10, с. 1259], а також в інших фахових словниках, напр.: [14, с. 5–6, 9–12; 22, с. 7, 10–11, 807].

Термін *словосполука* має переваги над терміном *словосполучення* не лише з погляду прозорості й доречності, а й із погляду інших вимог. Так, термін *словосполука* (12 символів) стисліший за термін *словосполучення* (15 символів). Іменник *словосполука* має ліпшу словотворчу здатність. Від нього природно утворено прикметника *словосполучковий* (15 символів) [10, с. 1259], тоді як від *словосполучення* окремі автори (напр.: [25, с. 137–138, 140–141; 11, с. 337]) змушені творити довший (18 символів) і важковимірний прикметник *словосполученнєвий*. Через неокочирність цього прикметника трапляються прикрі помилки навіть в авторитетних виданнях. Так, у словнику [9, с. 346] як український відповідник *англ.* a number/series of word combinations подано *словосполучниківий* ряд замість *словосполученнєвий*.

Отже, з погляду чотирьох основних міжнародних вимог до терміна (прозорості, доречності, стислості та словотворчої здатності) у мовознавчих розвідках треба вживати терміна *словосполука* й саме ним позначати найпростішу одиницю синтаксису, утворену з двох або кількох повнозначних слів, пов'язаних між собою в граматичному плані й за змістом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2012. 160 с.

3. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
4. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ: КММ, 2014. 124 с.
5. ДСТУ 1.5:2015 Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ). Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2015. IV, 61 с.
6. ДСТУ 3966:2009 Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. Київ: Держспоживстандарт України, 2010. IV, 31 с.
7. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 224 с.
8. Інструкції до укладання словників ІУНМ // Вісник Інституту української наукової мови. 1928. Випуск 1. С. 66–72.
9. Коломієць Л. В., Паламарчук О. Л., Стрельчук Г. П., Шевченко М. В. Українсько-англійський словник лінгвістичної термінології. Київ: Освіта України, 2013. 455 с.
10. Кочерга О., Мейнарович Є. Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки). Частина II – українсько-англійська. Вінниця: Нова книга, 2010. 1562 с.
11. Лещишина Я. Б. Семантико-функціональний та словотвірний огляд інновативної лексики (на матеріалі видань «День», «Екстракт 150» та «Екстракт 200») // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 8. С. 334–338.
12. Наконечний М. Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український. Харків: Рух, 1928. 240, 24 с.

13. Перегінець М. Характер синтаксичних зв'язків та синтаксичні форми // Збірник № 1 Центр. державних курсів українознавства. Харків: ЦДКУ при УПО НКО, 1928. С. 42-50.
14. Російсько-українсько-англійський військовий словник: Близько 20 000 слів / Уклад.: В. Я. Карачун, І. А. Черненко, С. М. Чиж, О. О. Карачун. Київ: Техніка, 2001. 750 с.
15. Словник української мови: в 11-ти т. / Ред. кол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 1-11.
16. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ - ХХІ ст.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.
17. Українська мова. Енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Укр. енцикл., 2004. 824 с.
18. Український правопис (проект). / У.С.Р.Р. Народний комісаріят освіти. Державна комісія для впорядкування українського правопису. Харків: Держвидав України, 1926. 124 с.
19. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. Київ: Наук. думка, 2015. 288 с.
20. Український правопис / У.С.Р.Р. Народний комісаріят освіти. Видання перше. Харків: Державне вид-во України, 1929. 103 с.
21. Український правопис / Упоряд. Іван Зелинський. Вид. третє, доповн. Краків; Львів: Українське вид-во, 1943. 80 с.
22. Українсько-англійський словник з радіоелектроніки / Богдан Рицар, Леонід Сніцарук, Роман Мисак; під ред. Богдана Рицара. Львів: Колір ПРО, 2015. 1008 с.
23. Чернобров Ю. А. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві ХІХ - І пол. ХХ ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2017. 303 с.
24. Шевельов (Шерех) Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: вид-во «Молоде життя», 1951. 404 с.
25. Яцук О. В. Елементарні словосполученнєві напівпредикативні апозитивні одиниці у структурі простого речення